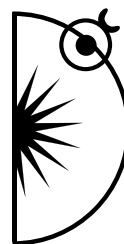

Przegląd Badań Edukacyjnych Educational Studies Review

ISSN 1895-4308
nr 23 (2/2016), s. 231–246

METODY ZBIERANIA
I ANALIZY DANYCH
W BADANIACH
EDUKACYJNYCH

Mariola Chomczyńska-Rubacha

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: maja@umk.pl

Krzysztof Rubacha

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: krubacha@umk.pl

Przestrzeń aksjologiczna szkoły II. Metodologiczne parametry badania

<http://dx.doi.org/10.12775/PBE.2016.081>

The Axiological Space of School II. The Methodological Parameters of Research

Abstract:

The article by Chomczyńska-Rubacha M., Rubacha K., *Przestrzeń aksjologiczna szkoły I. Konstrukcja teoretyczna*. „Przegląd Badań Edukacyjnych” vol. 23 (2/2016) presents meta-theoretical analysis of the axiological space of school. In contrast, the presented article treats this space as an object of study. That is why we describe research strategies, types of explanation and research schemes, research types, data collection methods, sampling methods and data analysis which can be used in the study. We attach each of these methodological parameters to the various parts of the axiological school construct, showing their disadvantages, advantages and application limits.

Keywords: study of the axiological space of school, parameters of the methodology of social research

Wprowadzenie

Na pytanie, jak badać przestrzeń aksjologiczną szkoły można odpowiedzieć przyjmując dwie grupy założeń. Pierwsza grupa dotyczy samego przedmiotu,

szczególnie jego struktury pojęciowej, a także możliwych powiązań pomiędzy zmiennymi, które pojęcia operacjonalizują¹. Dla potrzeb niniejszego tekstu struktura konstruktów „przestrzeń aksjologiczna szkoły” została zaprezentowana na schemacie 1. Druga grupa założeń – kryteriów analitycznych dotyczy samej metodologii badań społecznych. Będzie ona analizowana jako metodologia praktyczna w oparciu o takie parametry, jak: strategie badań, typy wyjaśnień i schematy badań, typy badań oraz metody rozumiane jako metody zbierania danych, doboru próbek oraz analizy danych. Zasadnicze czynności analityczne będą polegały na „przykładaniu” poszczególnych parametrów metodologicznych do wszystkich części i aspektów konstruktów „przestrzeń aksjologiczna szkoły”.

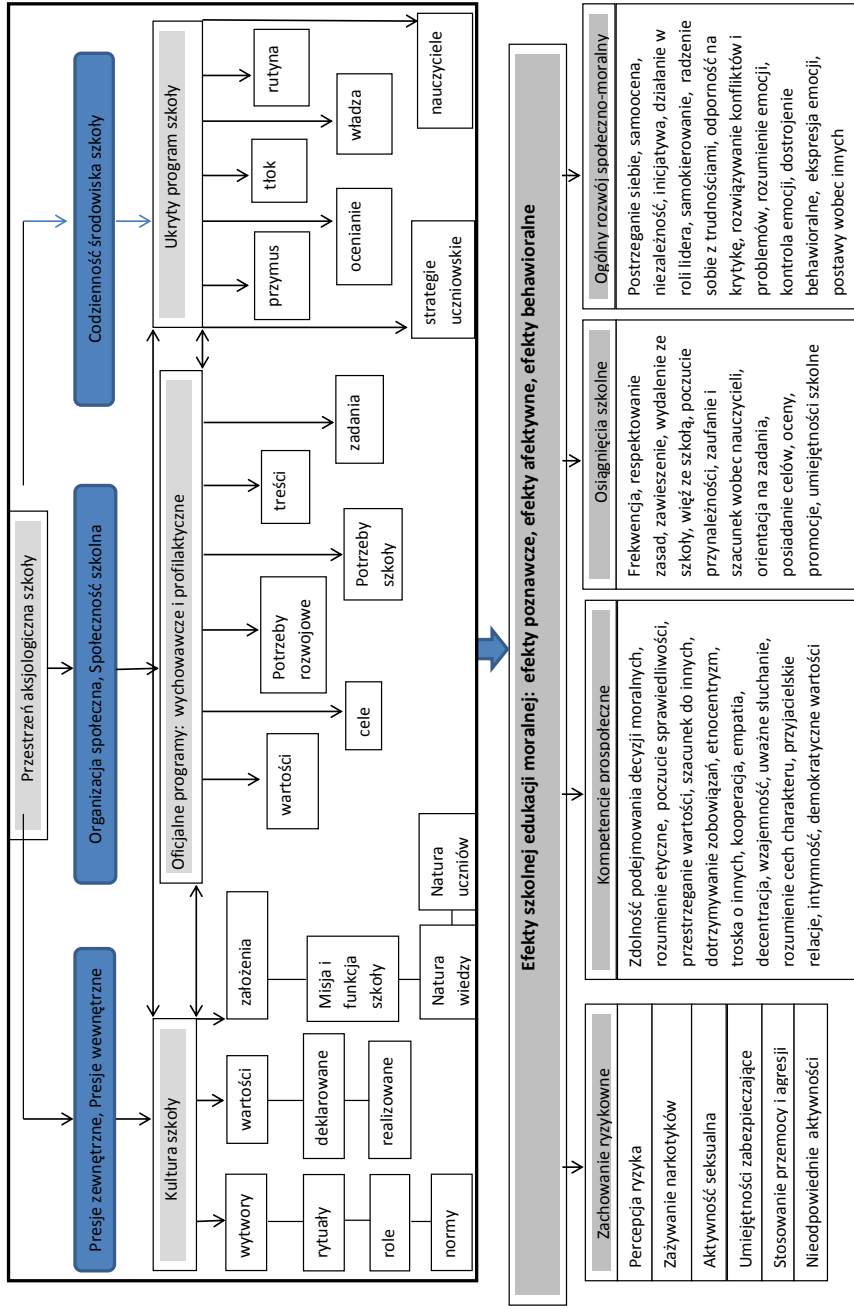
Strategie badań

Strategie badań z jednej strony wynikają z uprzednio przyjętych założeń ontologicznych, a z drugiej prowadzą do dwóch rodzajów wyjaśnień naukowych: nomotetycznych – prezentujących twierdzenia ogólne, odnoszone do populacji generalnej oraz idiograficznych – prezentujących twierdzenia indywidualizujące, odnoszące się do miejsca i czasu badań. W sensie ontologicznym strategia jakościowa bazuje na ontologiach subiektywistycznych, przyjmujących, że rzeczywistość istnieje w takich postaciach, w jakich jest postrzegana, a ilościowa na ontologiach obiektywistycznych, przyjmujących, że rzeczywistość jest obserwowalna, uniwersalna, jednakowa dla wszystkich postrzegających ją podmiotów.

Jest więc związek sprawczy pomiędzy twierdzeniami ontologicznymi a wskazanymi wyżej rodzajami wyjaśnień, jakie obie strategie mogą wygenerować. Z punktu widzenia obu tych cech strategii badań przyjrzymy się konstruktowi „przestrzeń aksjologiczna szkoły”. W części schematu widzianej do „efektów szkolnej edukacji moralnej” dwie kategorie, czyli kultura szkoły i ukryty program obejmują zmienne nieobserwowalne, ukryte w ludzkich interakcjach, odtwarzające raczej subiektywny niż obiektywny porządek przestrzeni aksjologicznej. Można powiedzieć, że podmioty szkoły doświadczają ich nie bezpośrednio, lecz w codziennych interakcjach lub za pośrednictwem jawnych procedur działania takich, jak obchodzenie świąt czy czczenie patronów.

---

¹ Szczegółowa analiza teoretyczna konstruktów „przestrzeń aksjologiczna szkoły” została przedstawiona w artykule: Chomczyńska-Rubacha M., Rubacha K., *Przestrzeń aksjologiczna szkoły I. Konstrukt teoretyczny*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” vol. 23 (2/2016).

Schemat 1. Struktura konstruktów „Przestrzeń aksjologiczna szkoły”.

Źródło: analiza własna za: Chomczyńska-Rubacha M., Rubacha K., Przestrzeń aksjologiczna szkoły I. Konstrukt teoretyczny. „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2016 (2), vol. 23.

W znaczeniu ontologicznym mamy tutaj do czynienia z niejawnym tekstem, przekazem wynikającym ze sposobów organizowania życia i wielokierunkowych interakcji. Podobnie zresztą jest z programami wychowawczymi i profilaktycznymi, które nawet są tekstem w sensie dosłownym (dokumentem), choć także w sensie symbolicznym, ponieważ poszczególnym im częściom można nadawać znaczenia. Z powodu niejawności tego obrazu nie mamy może do czynienia z nominalizmem pojęciowym, ale z pewnością z mniej skrajną wersją ontologii subiektywistycznej. A ta sytuacja wyraźnie aktywizuje strategię jakościową jako podstawę formułowania wyjaśnień dotyczących tej części konstruktów „przestrzeń aksjologiczna szkoły”. Podobnie aktywizują się wyjaśnienia indywidualizujące, ponieważ trudno jest mówić o kulturze szkoły w ogóle, poza kontekstem teoretycznym. Na poziomie empirycznym szkoły bowiem wytwarzają własne kultury, z własnymi rytuałami, definicjami ról, wartości i norm, nawet jeśli kształtują się one także pod presją czynników zewnętrznych. Jednak podstawową kategorią analityczną, pojawiającą się zarówno na poziomie kultury szkoły, oficjalnych programów i ukrytego programu, jest społeczność lokalna, zanurzona w kontekście konkretnej szkoły. Dlatego zrozumienie i wyjaśnienie jakiegokolwiek fragmentu omawianej części przestrzeni aksjologicznej szkoły nie wydaje się możliwe z pominięciem kontekstu. Inaczej kwestia przedstawia się po stronie zmiennych opisujących efekty edukacji moralnej. Wiele zmiennych może być konceptualizowanych zarówno w strategii jakościowej, jak i ilościowej. Stan teorii psychologicznych, niezbędnych do oceny efektów poznawczych, afektywnych, osobowościowych, zdecydowanie narzuca konceptualizacje obiektywistyczne. Zresztą wiele efektów edukacji moralnej ujawnia się w postawach i jawnym zachowaniu uczniów i uczennic. Choć dla potrzeb badań praktycznych mogą okazać się cenne wyjaśnienia idiograficzne, to nie wydaje się, by dominowały na tym poziomie. O ile skontekstualizowanych praktyk działania ukrytego programu szkoły na rozwój moralny dzieci nie ma sensu próbować uogólniać na populację, to już zabieg ten wykonany na ich efektach ma sens zarówno diagnostyczny, oceniający, jak i praktyczny oraz teoretyczny.

W zasadzie obie strategie badań mają zastosowanie do badania tak rozumianej przestrzeni aksjologicznej szkoły. Choć każda z nich ma swoje miejsce i lepsze pole zastosowań niż alternatywna, można wyobrazić sobie programy badawcze je integrujące. W pierwszym przypadku byłyby to strategia ilościowa adoptująca dane z badań jakościowych, by użyć je do definiowania zmiennych ustalonych, grupujących badanych doświadczających np. ukrytego programu w zróżnicowany sposób. Te grupy byłyby porównane w zakresie konkretnego

efektu edukacji moralnej, np. empatii już w strategii ilościowej. Wynik pomiaru byłby oszacowany dla populacji. W drugim przypadku dane z badań w strategii jakościowej, np. zidentyfikowane strategie uczniowskie w konkretnej szkole, mogą posłużyć jako podstawa konstruowania kwestionariuszy do pomiaru strategii uczniowskich w skali populacji. W trzecim przypadku po przeprowadzonym badaniu w strategii ilościowej, np. nad zależnością między zdolnością do podejmowania decyzji moralnych a uczestnictwem w określonym typie treningu wychowawczego, można przejść do badania w strategii jakościowej nad tymi badanymi, których wyniki stanowiły wyjątki od sformułowanej reguły.

Rodzaje wyjaśnień i schematy badań

Przechodząc do schematów badań, rozumianych jako układy czynności badawczych koniecznych do znalezienia konkretnego rodzaju wyjaśniania, warto analizować je równoległe z wyjaśnieniami, którym służą. Mamy do dyspozycji następujące rodzaje wyjaśnień: deterministyczne, statystyczne, teleologiczne, indeterministyczne oraz aksjologiczne. Pierwsze, szukające relacji przyczynowo-skutkowej w kategoriach aksjomatycznych, raczej nie może pojawić się w grupie analizowanych zmiennych, tak jak w większości badań przyrodniczych i społecznych. Jednak skuteczne poszukiwanie relacji przyczynowo-skutkowych w konwencji probabilistycznej jest już możliwe. Mowa oczywiście o wyjaśnieniach statystycznych w obrębie zmiennych związanych z efektami edukacji moralnej, szczególnie widzianymi jako zmienne behawioralne. Podobnie można szukać korelacji czy różnic pomiędzy średnimi, jednak już w szerszym zbiorze wszystkich grup efektów. Wyjaśnienia statystyczne będą miały moc wyjaśniającą w odniesieniu do ogólnych prawidłowości. Te same zabiegi badawcze można wykonać łącząc zmienne z poziomu kultury szkoły, programów oficjalnych i ukrytego programu z efektami szkolnej edukacji moralnej. Przy czym te ostatnie mogą wystąpić głównie w roli zmiennych grupujących. Z punktu widzenia całego systemu szkolnego, wyjaśnienia statystyczne są bardzo pożądane i cenne, ponieważ pozwalają formułować twierdzenia ogólne mające wartość przewidywania. Mamy do dyspozycji trzy schematy pozwalające generować wyjaśnienia statystyczne, polegające na szacowaniu parametrów populacji: eksperymentalny, porównawczy i korelacyjny. Do pomiaru części efektów edukacji moralnej można użyć eksperymentu laboratoryjnego. Wymaga on silnego teoretycznego usytuowania zmiennych losowych oraz zapewnienia kanonu jedynej różnicy. Wartością jest to, że wiele zmiennych jakościowych ze schematu 1 może pełnić rolę zmiennych manipulowanych, ustalonych.

Dzięki temu możliwe staje się poznanie warunków uzyskiwania wielu efektów wychowawczych widzianych w konkretnych perspektywach teoretycznych. Natomiast eksperymenty naturalne pozwalają kontrolować skuteczność programów wychowawczych i profilaktycznych ze względu na określone osiągnięcia, kompetencje czy rezultaty w rozwoju moralnym. Wiedza taka jest stosowana zwrotnie do konstruowania programów wychowawczych zawierających zweryfikowane empirycznie warunki ich skuteczności. Takie badanie wymaga zachowania kanonu jedynej różnicy, choć nie wymaga kontrolowania zmiennych ubocznych. A spełnienie tego pierwszego warunku bywa trudne. W sytuacjach, kiedy potrzebujemy porównać ze sobą dwie populacje, a nie możemy zachować tego kanonu, przechodzimy do schematu porównawczego. I tutaj powstaje pole do badań łączących dwie części naszego schematu, a także dwa poziomy przestrzeni aksjologicznej szkoły: poziom czynników z poziomem efektów. Nawet jeśli nie możemy ilościowo mierzyć różnych parametrów kultury szkoły, to możemy wiedzę o nich użyć do definiowania porównywanych populacji. Dzięki temu schematowi można porównywać na przykład uczniów i uczennice ze szkoły katolickiej, o wyraźnie zdefiniowanej kulturze aksjologicznej, z młodzieżą ze szkoły świeckiej, której kultura opiera się na innych wartościach centralnych niż katolickie. Tak zdefiniowane populacje można porównać w zakresie wielu zmiennych związanych z efektami edukacyjnymi w rozwoju społeczno-moralnym, np. rozumienia emocji innych, samokierowania, respektowania zasad szkolnych, więzi ze szkołą czy zdolności podejmowania decyzji moralnych. Natomiast trzeci ze schematów w strategii ilościowej – schemat korelacyjny znajduje zastosowanie wszędzie tam, gdzie zmienne, nie tylko ilościowe, mogą być układane w kwadratowe matryce. Można je sensownie budować pod względem teoretycznym, zestawiając duże grupy zmiennych, np. kompetencje prospołeczne z osiągnięciami szkolnymi w ramach jednej populacji. Ponieważ szacowane związki mogą być dodatnie lub ujemne, można z powodzeniem ustalać współwystępujące ze sobą zmienne z punktu widzenia kryteriów skutecznego działania lub racjonalnego organizowania praktyk wychowawczych. Na przykład kooperacja jako kompetencja prospołeczna może korelować dodatnio z poczuciem przynależności do wspólnoty szkolnej, ale niekoniecznie już z niezależnością osądów moralnych. Poznanie podobnych efektów w skali populacji rzuca światło na zasady organizowania sytuacji wychowawczych oraz buduje nową wiedzę o omawianej praktyce edukacyjnej.

Wyjaśnienia indeterministyczne oraz aksjologiczne łączą się ze schematami badań jakościowych. Pierwsze z wyjaśnień opiera się na założeniu, że w świecie społecznym działa wolna wola, co skazuje na porażkę próby po-

szukiwania relacji przyczynowo-skutkowych. Ludzkich działań nie można przewidzieć trzymając się jakichkolwiek wzorców. Jest to wersja mocnego indeterminizmu oparta na subiektywistycznych ontologiach i epistemologiach. Z kolei wyjaśnienia aksjologiczne prowadzą do twierdzeń odnoszących się do wartościowania czy wręcz opartych na wartościowaniach. Raz, że poznanie w naukach społecznych opiera się na bliskim dystansie badacza od przedmiotów badania, co graniczy już z wartościowaniem, bo to poznanie angażujące emocje, a dwa, że wartościowanie może pojawić się jako rezultat poznawania takich zjawisk, jak dzieła sztuki, czy zachowanie człowieka wobec innych. W rezultacie musi nastąpić ocena. K. Ajdukiewicz uznaje takie twierdzenia za typowe dla nauk humanistycznych i społecznych (1985, s. 301). Do obu wyjaśnień prowadzą schematy: etnograficzny, studium przypadku i badań historycznych. Mają one zastosowanie, jak wcześniej pisano, do tych kategorii pokazanych na schemacie 1, w których najlepiej sprawdza się strategia idiograficzna. I rzeczywiście schemat etnograficzny, jako nastawiony na poznanie reguł wytwarzania kultury, dysponuje najlepszymi narzędziami wglądu w ludzkie interakcje, które w tym procesie odgrywają poważną rolę. Schemat ten potrafi identyfikować wskaźniki zmiennych opisujących szkolne rytuały, jawne i ukryte założenia dotyczące szkoły, ucznia, nauczyciela, norm społecznych, systemów wartości, ale też wiele elementów programu oficjalnego, jak i – przede wszystkim – ukrytego. Badacze planujący takie badania starają się odrzucić uprzednie założenia poznawcze, wejść w bezpośredni kontakt z badanymi obiektami i doświadczać ich świata. Ten proces doświadczenia pozwala odnaleźć znaczenia jakie badane obiekty nadają swojej rzeczywistości. Niekiedy dzieje się to w bezpośredniej rozmowie etnograficznej, a innym razem jest efektem długotrwałego poznawania kontekstu wielu codziennych zdarzeń. Ta praktyczna wiedza o terenie badania pozwala także względnie trafnie odczytywać teksty szkolnych dokumentów, programy wychowawcze i profilaktyczne, nadawać znaczenia takim zjawiskom, jak: przymus, szkolna władza nauczycieli, rutyna, tłok. Bardzo trudno jest w ten sposób oszacować wpływ wymienionych zmiennych na efekty edukacji moralnej, jednak kontekstualnie można również tą drogą wnioskować. Podobnie charakter indywidualizujący mają badania w schemacie studium przypadku, angażujące mocno wyjaśnienia aksjologiczne. W sensie formalnym schemat ten zmierza do rozpoznania zjawiska ogólnego, manifestującego się w szczególnym przypadku. Przy czym przypadkiem może być nie tylko jednostkowe zjawisko, obiekt, ale również klasa czy wręcz grupa (zbiorowe studium przypadku) zjawisk, obiektów. Szkoła wyznaniowa może być przypadkiem, w którym specyficzną formę przyjmują zja-

wiska ogólne takie, jak np. etnocentryzm. Analogicznie przypadkiem może być uczeń ze środowiska przestępczego poddany intensywnemu treningowi przestrzegania norm społecznych. Wyjaśnianie zachowania ryzykownego, takiego jak zażywanie narkotyków, prostytutcja, stosowanie agresji, jest dogodnym polem dla pogłębionego wglądu opartego na wyjaśnieniach indeterministycznych i aksjologicznych. Zresztą, analizowanie indywidualnych przebiegów rozwoju moralnego pokazuje, że rzadko są one liniowe czy też podporządkowane konkretnej i jednej tylko logice. Dlatego niektóre fakty dają się wyjaśnić jedynie przy pomocy takich kategorii, które wymykają się znanym prawidłowościom rozwojowym, dobrze wyjaśnionym uprzednio np. przez psychologię. Aby je zrozumieć, trzeba poznać kontekst różnych życiowych zdarzeń badanych, co wymaga zaangażowania emocjonalnego. Zasada ograniczonego dystansu dotyczy także schematu badań historycznych, który w przypadku analizowanej przestrzeni aksjologicznej szkoły ma niewielkie zastosowanie.

Rozważając kwestie wyjaśnień aksjologicznych, trzeba zrobić zastrzeżenie dotyczące ich uwikłania w ideologię, która nie może ostatecznie zastępować twierdzeń naukowych. Na jakich etapach stosowania opisanych schematów może występować wartościowanie? Otóż na etapie konceptualizowania badania oraz na różnych etapach nadawania znaczeń. Nie może natomiast pojawić się, i musi być konsekwentnie kontrolowane, na etapie zbierania danych i ich analizy. Wyniki analizy są podstawą formułowania wniosków. Wnioski to znaczenia nakładane na dane. Dane muszą być trafne, rzetelne i intersubiektywne. Nakładane znaczenia mogą wynikać z wartościowania, ponieważ udaje się je oddzielić od danych. Dane natomiast muszą pozostać wolne od wpływów wartościowania.

Wyjaśnienia teleologiczne łączą się nie tylko z wyżej omówionymi schematami jakościowymi, ale także z - również już przeanalizowanymi - schematami ilościowymi. Potrafią one wykryć zasadę łączącą działanie z celem we wszystkich możliwych kierunkach. Były to często używane przez Darwina wyjaśnienia odkrywające efekty doboru płciowego. Ten kontekst szkolnej edukacji moralnej, który jest związany z działaniem intencjonalnym, wydaje się być najlepszym polem zastosowania wyjaśnień teleologicznych. Z naszego schematu wynika, że są to problemy związane z programami wychowawczymi i profilaktycznymi oraz z ich oddziaływaniem na efekty edukacji moralnej.

Typy badań

Poprzez schematy badań realizuje się ich typy. Jeśli wyróżnimy badania teoretyczne i praktyczne, to oba mają zastosowanie w odniesieniu do zbioru

zmiennych definiujących przestrzeń aksjologiczną szkoły. Badania teoretyczne w wersji eksploracyjnych budują teorie wyjaśniające edukację moralną. Zarówno teorie ogólne, jak i ugruntowane w danych. Najbardziej cenne byłyby teorie dotyczące mechanizmów „przechodzenia” czynników (kultury szkoły, programów oficjalnych i ukrytych) w efekty edukacji moralnej. Mogą one jednak powstawać na bazie trudnych projektów łączących strategię jakościową z ilościową, jeśli myślimy o teoriach ogólnych. Teorie ugruntowane natomiast, wycinkowo, lecz głęboko wnikające w przestrzeń aksjologiczną szkoły, mogą powstawać jedynie w obrębie strategii jakościowej. Z drugiej strony badania teoretyczne prowadzi się też w wersji weryfikacyjnej. Wówczas możliwe jest postępowanie dedukcyjne, testujące trafność twierdzeń ogólnych w warunkach empirycznych. W tym przypadku potencjalnie każda z teorii społecznych dotycząca pojęć występujących w przestrzeni aksjologicznej może być przedmiotem weryfikacji. Wydaje się, że najlepszym obszarem prowadzenia tych badań są efekty edukacji, ponieważ teorie poddawane sprawdzeniu muszą pochodzić ze strategii ilościowych.

Z kolei badania praktyczne przynoszą często zarówno ilościowe, jak i jakościowe diagnozy funkcjonowania szkoły w kontekście edukacji moralnej. Dobrym przykładem są badania nad dyskryminacją w szkole, prowadzone zarówno nad programami i treściami kształcenia w zakresie większości przedmiotów szkolnych, jak też nad szkolną codziennością. Ich wyniki pokazują jak działa aksjologiczna przestrzeń szkoły (Chustecka, Kielak, Rawłuszko 2016). Część badań praktycznych ma charakter oceniający, szczególnie badania nad jakością, w kontekście moralności, szkolnych wytworów, rytuałów, rocznicowych celebracji, deklarowanych i realizowanych wartości. Mogą pokazać na przykład czego nauczą się uczniowie i uczennice podczas rekonstrukcji bitwy pod Grunwaldem. Jakie wartości pozwala celebrować udział w symulacji zabijania? Pomocne będą tutaj omówione wcześniej wyjaśnienia aksjologiczne. Takie badanie zresztą mogłoby być, i kto wie czy nie powinno, „badaniem w działaniu”, również badaniem praktycznym, ale testującym wartość własnych procesów edukacyjnych oraz gromadzącym teorie ugruntowane. Ten trzeci typ badań praktycznych jest możliwy w odniesieniu do każdej zmiennej schematu 1.

Metody zbierania danych

Najobszerniejszym z omawianych parametrów metodologicznych są metody badań wyodrębniane jako metody zbierania danych, doboru próbki i analizy

danych. Część zagadnień dotyczących metod zbierania danych została już poruszona przy okazji analizowania schematów badawczych. Teraz uwaga zostanie skupiona wyłącznie na aspekcie stosowania poszczególnych grup metod. W ramach schematów jakościowych do dyspozycji są wywiady, przeszukiwanie źródeł wtórnych oraz obserwacja etnograficzna. Wywiady stanowią narzędzie wglądu w doświadczenie badanych, pozwalają odkryć znaczenia, jakie nadają poszczególnym elementom przestrzeni aksjologicznej szkoły. Wywiady narracyjne dostarczają danych opisujących ukryty program szkoły, szczególnie jeśli są używane w wersji grupowej. Wówczas odpowiednio prowadzona dyskusja kilku osób pozwala wnikać w ich zróżnicowane lub tożsame doświadczanie szkolnego tłoku, przymusu, władzy nauczycieli czy oceniania. Można wychwycić pozaoficjalne przekazy i sposób ich uczniowskiej percepcji. W odniesieniu do efektów edukacji moralnej interesujące są wywiady skoncentrowane na osobistych teoriach, dotyczących np. kwestii etycznych związanych ze ściąganiem, na problemach (np. rozwiązywanie sytuacji konfliktowych), na materiale (np. stosunek do mniejszości etnicznych). Ich wadą jest deklaratywny charakter zebranych danych. Jeśli jednak trzeba tę barierę przekroczyć, badacze mają możliwość wejścia w teren szkoły, w rolę obserwatorów niejawnych, by bezpośrednio uczestniczyć w zdarzeniach ujawniających wskaźniki działania moralnego czy zachowania się wobec konkretnych problemów etycznych. W zebranych w ten sposób materiale, dzięki obecności kontekstu, można znaleźć także związek między konkretnym działaniem a towarzyszącym mu (przed, w trakcie i/lub po) przekazem moralnym płynącym z różnych miejsc kultury szkoły (np. szkolne uroczystości). Zresztą obserwacja etnograficzna pozwala identyfikować wiele ognisk działania kultury szkoły oraz ukrytego programu. Jeśli zaś chodzi o program oficjalny: wychowawczy i profilaktyczny, to najlepszy wgląd do ich przekazów moralnych można zyskać dzięki metodom przeszukiwania źródeł wtórnych. Już w samej dokumentacji programowej, nie mówiąc o treściach przekazywanych w podręcznikach, można odkryć założenia natury etycznej, moralnej, społecznej. Zazwyczaj założenia te przekładają się na oddziaływanie i wywołują określone efekty w uczniowskiej wiedzy, emocjach i zachowaniu. Ponadto źródłem wtórnym są nie tylko teksty w sensie dosłownym, ale teksty, które można wyczytać z aranżacji szkolnej przestrzeni, ze sposobów codziennych migracji uczniów na terenie szkoły.

Jeśli porzucimy idiograficzne metody zbierania danych, skupimy się bardziej na efektach szkolnej edukacji moralnej niż na czynnikach. Metoda ankietowania pozwala zbierać dane ilościowe dotyczące opinii. Wydaje się przydatna

do populacyjnego wyjaśniania problemów związanych z postrzeganiem zachowania ryzykownego, noszącego wskaźniki efektywności oddziaływań profilaktycznych i wychowawczych. Podobnie można opisywać intersubiektywne postrzeganie warunków poruszania się w przestrzeni aksjologicznej szkół. Ponieważ jednak kultura szkoły ją współtworząca jest wypadkową także indywidualnych środowisk edukacyjnych, dane takie należy traktować z dużą ostrożnością i traktować raczej jako uzupełniające. Uogólnianie, choć jest możliwe w tym przypadku, nie wydaje się szczególnie pożądane. Przechodząc z kolei do kompetencji prospołecznych, osiągnięć szkolnych oraz efektów rozwojowych edukacji moralnej, należy skupić się na metodach testowania oraz obserwacji ustrukturyzowanej. Poruszając się w obrębie schematów ilościowych, warto pamiętać, że zmienne w nich rejestrowane mają wyraźne definicje teoretyczne, a samo badanie dobrze wyjaśnia konstrukty teoretyczne. Bez wątplenia zmienne z zakresu rozwoju społeczno-moralnego i kompetencji prospołecznych mają taką właśnie naturę. Dlatego narzędzia pomiaru są rzeczywistością, z którą konfrontuje się badanych, a ich zachowanie w trakcie pomiaru jest ustosunkowaniem się do konstruktów. Dzięki temu mamy badania obiektywizujące, pozwalające na porównywanie efektów edukacyjnych z punktu widzenia różnych źródeł oddziaływań (np. rodzajów kultury szkoły). Po pierwsze, testowanie sytuacyjne, stawiając badanych wobec zadania, sprawdza ich poszczególne kompetencje, których wskaźniki zakodowano w zadaniu. Wszyscy badani mają identyczne warunki, w których mogą ujawnić np. zdolność podejmowania decyzji moralnych, co z kolei, dzięki zastosowaniu odpowiednich metod analizy, pozwoli na oszacowanie udziału szkoły, a więc jej specyficznej przestrzeni aksjologicznej, w osiągniętym rezultacie pomiaru. Podobne efekty można uzyskiwać dzięki obserwacji ustrukturyzowanej. Badacze dysponują arkuszami obserwacji, stwarzają obiektywne warunki pomiaru, więc mogą rejestrować stan poszczególnych efektów rozwojowych czy umiejętności prospołecznych. Pozostając w sferze efektów szkolnej edukacji moralnej, warto przyjrzeć się testowaniu typu papier-ołówek. Są w tej grupie metod – przede wszystkim – testy osiągnięć szkolnych. Dzięki uprzedniemu wystandaryzowaniu pozwalają ocenić nie tylko skuteczność programów wychowawczych, profilaktycznych czy nauczania, ale także osiągnięte przez uczniów i uczennice standardy rozwojowe. Osiągnięcia szkolne są więc dużym polem zastosowania tej metody zbierania danych. Natomiast do pomiaru efektów w rozwoju społeczno-moralnym mają zastosowanie najczęściej testy psychologiczne, których użycie w badaniach jest uzasadnione, gdy dany test okazuje się trafny ze względu na definicję danej zmiennej. To znaczy, że badacze muszą mieć pewność, że konstrukt mie-

rzony przez test może się pojawiać jako efekt uprzednich oddziaływań. Metody testowania bywają także użyteczne do poznawania różnych parametrów kultury szkoły. Kwestia ta jest jednak skomplikowana. Pisano wcześniej, że kultura szkoły jest niepowtarzalna i wywołuje własne efekty, które trudno jest zobiektywizować. I to jest trafna konstatacja. Jeśli chcemy zobaczyć jaka jest kultura danej szkoły i jakie efekty wywołuje w edukacji moralnej jako byt samoistny, z pewnością nie użyjemy metody testowania. Jednak na kulturę szkoły, czy także na oficjalne i ukryte programy, możemy spojrzeć z zewnątrz, sprawdzając, czy wywołują określone efekty, które uważamy za pożądane (patrz wyjaśnienia aksjologiczne), choćby z punktu widzenia uważanych za intersubiektywne standardów rozwojowych. Przyjmujemy wtedy, że kultury szkoły mogą być różne, ale są takie standardy, które powinny spełniać wszystkie. Wtedy metoda testowania typu papier-ołówek wydaje się narzędziem dokonania tego zewnętrznego wglądu. W literaturze przedmiotu można znaleźć wystandaryzowane arkusze pozwalające mierzyć postrzeganie przez uczniów i uczennice atmosfery szkoły, jej klimatu, kultury organizacyjnej, normatywnej czy dominujących ideologii edukacji. Dzięki takim badaniom gromadzimy dane pozwalające porównywać to, co w tym tekście nazywamy przestrzenią aksjologiczną szkoły z poziomem jej czynników.

Metody doboru próbek i analizy danych

Metody doboru próbek i analizowania danych stanowią system procedur skojarzonych z różnymi nurtami teoretycznymi, a także paradygmatycznymi. Uwaga analityczna zostanie jednak skupiona na samych procedurach z uwagi na zbyt rozbudowany system paradygmatycznych i teoretycznych odniesień. W strategii ilościowej opartej na wyjaśnieniach nomotetycznych kluczową rolę odgrywa losowy dobór próbek, z zachowaniem zarówno pierwszej, jak i drugiej randomizacji. Jest to warunek dokonywania uogólnień na populację generalną. Jeśli badaniu nie można zapewnić takich warunków, warto skupić się na strategii jakościowej, która obejmuje swym zasięgiem niemal całą przestrzeń aksjologiczną szkoły, przynajmniej pewne jej aspekty. Losując próbki, można dokonać oszacowania parametrów populacji i to zarówno dla pomiarów pojedynczych zmiennych, jak i zależności między grupami zmiennych. To, na co nie pozwoli strategia jakościowa, czyli budowanie wielozmiennowych modeli zależności między czynnikami a efektami w skali populacji, jest możliwe do osiągnięcia dzięki wielokrotnym analizom regresji, analizom ścieżek i analizom kanonicznym. Modele regresyjne pozwalają analizować zmienne jako-

ściowe w kategoriach wag równania regresji, czyli w kategoriach ich pojedynczych udziałów w zmienności zmiennej zależnej. Na przykład, wprowadzając do równania takie zmienne czynniki, jak: typ kultury organizacyjnej szkoły, rodzaje programów wychowawczych, założenia dotyczące natury uczniów, dominujące wartości, strategie nauczycielskie, można wyjaśnić przestrzeń wielu zmiennych po stronie efektów, np. kompetencji prospołecznych. Uda się wtedy zbudować równanie liniowe, w którym ujawni się procentowy udział każdej zmiennej niezależnej w wyjaśnianiu zmienności danej kompetencji. Uzyskany rezultat można uniezależnić od wielkości próbki i wynik uogólnić. Drugi model jest rozbudowaną wersją modelu regresyjnego, w którym można zestawiać zbiory zmiennych niezależnych ze zbiorami zmiennych zależnych. To analizy kanoniczne. Trzeci wariant to zbudowanie modelu analitycznego ze zmiennymi pośredniczącymi, np. cechy programów wychowawczych, osiągnięcia szkolne, rozwój społeczno-moralny. Jest to model analizy ścieżek, a obliczony współczynnik ścieżki odpowiada efektowi uzyskanemu w analizie regresji. Można wówczas ocenić rolę mediatorów, w tym przypadku osiągnięć szkolnych (por. Gaul, Machowski, 1987). Te metody analizy są typowe dla schematu korelacyjnego, który pozwala – jak pisano wcześniej - budować matryce wielu zmiennych opisujących przestrzeń aksjologiczną szkoły. Jeśli jednak badania porównują populacje lub szukają efektów przyczynowych, badacze muszą oprzeć się na jedno- i wieloczynnikowych analizach wariancji. Jednoczynnikowa Anova pozwoli porównać dwie populacje (np. prywatne szkoły katolickie i prywatne szkoły świeckie) pod względem określonych efektów edukacji moralnej. Bardziej złożone modele pozwalają oszacować także interakcje pomiędzy zmiennymi grupującymi.

W obrębie strategii jakościowej do rzadkości należy losowanie próbek, a najczęściej spotyka się dobór teoretyczny lub celowy. Bez względu na to czy dane pochodzą z badań w schemacie etnograficznym, czy studium przypadku zawsze są w postaci tekstu. Materiały nagrane po transkrypcji, a pozostałe teksty (z dokumentów, podręczników, zapiski terenowe, czy opisy obrazów itd.) po wstępnym uporządkowaniu podlegają analizie polegającej na kodowaniu. Kryteria kodowania mogą pochodzić z teorii (rzadko) lub bezpośrednio z analizowanego tekstu. Ponieważ różne są: metody kodowania, szkoły reprezentowania danych, podejścia do głębokości kodowania, stanowiska w kwestii procedur określania trafności wskaźników, stopnie rygorystyki analitycznego zależnie od nurtów teoretycznych obecnych w strategii jakościowej, nie można ich wszystkich uwzględnić w bieżącej analizie. Spróbujemy zatem zobaczyć, jakie metody analizy danych można użyć w odniesieniu do

badania poszczególnych części przestrzeni aksjologicznej szkoły. Po pierwsze, w celu poznania znaczeń, jakie badani nadają szkolnej rzeczywistości, można użyć analizy narracji w odniesieniu do danych z wywiadów. Dzięki procedurom przesiewania kontekstu od zasadniczych danych powstaje możliwość ich relatywizowania, co ułatwia rozumienie znaczeń szkolnej codzienności nadawanych przez osoby badane. W tekście wywiadu można odkrywać części, sekwencje, które następnie można układać w większe całości, nadając im określone znaczenia. Po drugie, do poznawania programów oficjalnych oraz szkolnych dokumentów i uczniowskich wytworów (np. wypracowań) nadają się metody analizy treści. Często używa się kryteriów spoza tekstu, by odkryć jego znaczenia w konkretnym kontekście. Kodowanie tekstu polega na wyszukiwaniu wskaźników poszczególnych zmiennych, nazywaniu ich i zestawianiu z innymi kodami. Dzięki takim procedurom udaje się budować modele zależności między znaczeniami, jakie z tekstu odczytano. Często także użyteczne są analizy ilościowe, polegające na budowaniu frekwencji różnych zjawisk. Dane z kodowania można też układać w modele zależności przyczynowych, sekwencji czasowych itd. Wgląd w poszczególne miejsca kultury szkoły czy też ukrytego programu prowadzi do metod analizy zapisków terenowych, analizy dyskursu, analizy interakcji. Metody te pozwalają wyodrębnić wskaźniki głównych zmiennych, co pozwala znaleźć najważniejsze kategorie analityczne i następnie je śledzić w biegu analizowanego tekstu. Ustalanie kolejności zdarzeń, udziału w nich różnych autorów umożliwia odkrycie struktury badanych interakcji.

Badanie efektów szkolnej edukacji moralnej skupia się na różnych metodach analizy danych. Na przykład analiza narracji okazuje się przydatna do diagnozowania stanu emocji badanych, ich wiedzy, empatii. Podobnie analiza narracji w ramach badań biograficznych pozwala odtworzyć osiągnięcia rozwojowe badanych w zakresie moralności i powiązać je z doświadczeniami szkolnymi. Użyteczna okazuje się analiza tekstu, jeśli badaniu podlegają szkolne wytwory uczniów i uczennic.

Podsumowaniem prowadzonej analizy jest tabela 1, zawierająca opisane powyżej parametry metodologiczne badań nad przestrzenią aksjologiczną szkoły.

Tabela 1. Zbiorcze zestawienie metodologicznych parametrów badania przestrzeni aksjologicznej szkoły

	Strategia	Wyjaśnienia	schemat	typ	metody zbierania danych	metody doboru próbek	metody analizy danych
kultura szkoły	S11 S13	S1; T2; IN2; A2	E0; P0; K0; E3; SP3	E3; W0; D3; E3; D3	A1; T0; O0; W3; OE3; P2	L0; NL3	AN3; AT2; AD2; SP0; AW20
oficjalne programy	S10 S13	S0; T1; IN2; A2	E0; P0; K0; E3; SP1	E0; W0; D3; E3; D0	A0; T0; O0; W0; OE1; P3	L0; NL3	AN1; AT3; AD1; SP0; AW20
ukryty program	S10 S13	S0; T2; IN2; A2	E0; P0; K0; E3; SP1	E3; W0; D3; E2; D3	A1; T0; O0; W3; OE3; P3	L0; NL3	AN3; AT2; AD2; SP0; AW20
efekty: zachowania ryzykowne	S12 S12	S3; T3; IN0; A2	E1; P3; K3; E0; SP2	E2; W0; D3; E3; D0	A2; T0; O0; W3; OE1; P1	L3; NL3	AN1; AT1; AD0; SP3; AW23
efekty: kompetencje prospołeczne	S13 S11	S3; T2; IN0; A0	E3; P3; K3; E1; SP2	E3; W3; D3; E3; D1	A0; T3; O3; W2; OE2; P1	L3; NL1	AN2; AT0; AD0; SP3; AW23
efekty: osiągnięcia szkolne	S13 S11	S3; T2; IN0; A2	E2; P3; K3; E1; SP2	E3; W1; D3; E3; D3	A0; T3; O2; W1; OE2; P1	L3; NL1	AN0; AT2; AD0; SP3; AW23
Efekty: rozwój społeczno-moralny	S13 S11	S3; T2; IN1; A0	E3; P3; K3; E1; SP2	E3; W3; D3; E3; D3	A1; T3; O3; W2; OE2; P1	L3; NL1	AN2; AT0; AD0; SP3; AW23
relacja między czynnikami a efektami	S13 S11	S3; T2; IN1; A0	E3; P3; K3; E1; SP0	E3; W3; D2; E1; D1	A0; T3; O1; W0; OE1; P0	L3; NL1	AN0; AT1; AD0; SP3; AW23
Objaśnienia skrótów	Strategia: Ilościowa Jakościowa	Wyjaśnienia: Statystyczne Teleologiczne Indeterministyczne Aksjologiczne	Schematy: Eksperymentalne Porównawcze Korelacyjne Etnograficzne Studium przypadku	Eksploracyjny Weryfikacyjny Diagnostyczny Oceniający Badanie w działaniu	Ankietowanie Testowanie Obserwacja, Wywiady Obserwacja etnograficzna Przeszukiwanie źródeł	Losowe nielosowe	AN-analiza narracji; AT-analiza tekstu AD-analiza dyskursu; SP-szacowanie parametrów; AWZ-analiza wielozmiennowe
0 – brak udziału w badaniu; 1 – udział słaby, śladowy; 2 – udział średni, znaczący; 3 – udział silny, dominujący							

Źródło: analiza własne.

Bibliografia:

Ajdukiewicz K. (1985), *Język i poznanie*, t. 2. PWN, Warszawa.

Chustecka M., Kielak E., Rawłuszko M. (2016), *Edukacja antydyskryminacyjna. Ostatnie dzwonek*, TEA, Warszawa.

Gaul M., Machowski A. (1987), *Elementy analizy ścieżek*, w: J. Brzeziński (red.), *Wielozmienne modele statystyczne w badaniach psychologicznych*, PWN, Warszawa.

Rubacha K. (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, WAiP, Warszawa.